

Víra a věda [1967]

Návrh na postavení problému a zdůvodnění.

1. Víra a myšlení víry

Víra se nemůže obejít bez ustavičně obnovovaného úsilí o vyjádření své podstaty a svého zaměření v myšlenkách a v řeči jako sdělovacím prostředku, a to ze dvou důvodů. Víra je rozhodující skutečností nového života po obrácení, tj. po podstatné proměně života (po metanoia). V tom smyslu není nějakým novým přídavným principem, nýbrž stává se jediným a posledním zdrojem života vcelku. Jádrem a hlavní strukturou nové životní orientace z víry je aktivní obrácenost a přístup ke světu, který má být v poslední instanci také proměněn a obnoven (tj. znověn). Tato ob-nova světa znamená nikoli návrat k nějaké původnosti jeho počátků, ale právě naopak pomnutí toho, co bylo, co je staré, byvší, bývalé, a ustavení světa nového (nového nebe a nové země). Nový svět musí být proto zakotven ve zdroji všeho nového, vší novosti; musí vyrůst z budoucnosti a nikoli tedy z minulosti. To, co tu bylo a je, není nikterak samozřejmým základem nového světa, ale dostává nebo nedostává v něm své místo, je nebo není do tohoto nového světa pojato podle principů a kritérií, která nejsou odvozena ze starého světa, ale jsou podřízena normám světa nového. Rozhodování víry je však založeno na těchto nových normách, je zakotveno v novém světě, který má být teprve ustaven; to znamená, že poměr víry k stávajícímu světu je zásadně svobodný. Neexistuje žádná skutečnost, žádná struktura skutečnosti, žádná zákonitost a nutnost, kterou by člověk žijící z víry musel brát s poslední vážností jako danou a nezměnitelnou. K podstatě víry patří, že se vždy proti dané skutečnosti odvolává ke skutečnosti pravé, od minulosti a přítomnosti k tomu, co teprve nastane a co se vždy znovu musí stávat, co musí nastávat. Tím je dáno, že nová životní orientace z víry nemá zásadně mezí, že se neomezuje a nesmí omezovat na pouhý výsek, na vymezené oblasti stávajícího světa, ale že musí být aktivně zaměřena k proměně všech oblastí života i světa. A protože myšlení náleží podstatně k lidskému individuálnímu životu i k společenskému světu, v němž každý člověk žije, musí být víra zaměřena také k proměně myšlení ve všech jeho stránkách a aspektech (tedy nejenom k „myšlení srdce“, ale také k myšlení rozumu, tedy i k proměně myšlení filosofického a vědeckého). To je první důvod, proč musí víra klást důraz také na nové myšlení, tj. na metanoia filosofie a vědy.

Existuje však také druhý důvod, který nemá menší, ba spíše ještě větší váhu. Víra, která vyvěrá z jediného zdroje (byť mnohými prameny), se nemůže rozptylovat všemi směry do ztracena, ale z podstaty směřuje právě k novému světu, tj. k integritě a sjednocení všeho úsilí z víry ve spolupráci na světové obnově. Je to právě posláním člověka (lidstva), aby se zásadní proměnou celoživotní orientace zapojil(o) do nejoprávněnějšího úsilí na budování nové země (k podstatě víry patří vědomí, že dobrá zvěst o novém světě je zajištěna nejen ze strany lidí, i když účast a spolupráce lidí je nezbytná; proto nemluvíme o lidském budování nového nebe). Sjednocení lidského úsilí, tj. úsilí všech lidí na tomto úkolu však není možné bez jednomyslnosti, k níž lze směřovat pouze nejoprávněnějším a nejvážnějším úsilím myšlenkovým. Praktické úsilí o ob-novu

světa se proto neobejde bez úsilí o obnovu myšlení. Tak se nám ukazuje, že obnova myšlení musí být ze zdrojů víry podniknuta jednak proto, že žádná oblast nesmí a nemůže být ponechána sama sobě a své autonomii, jednak proto, že víra ze svých vnitřních důvodů a potřeb musí usilovat o toto ob-novené, znovené, nové myšlení.

2. Víra a dějiny

Lidské úsilí, zakotvené ve víře a cele orientované na vlastní proměnu a vposledu nezbytně na proměnu celého světa, nemůže z podstaty věci nenavazovat na minulost a na předchůdce. Není tomu tak proto, že ze slabosti a viny lidské je člověku „čisté začínání“ odepřeno, ale proto, že všichni lidé, všechny doby a epochy, krátce všechn svět minulý i přítomný má zaslíbení a v tomto zaslíbení zakotvenou naději. Minulost není ve víře smetena se stolu, ale je tříděna a diferencovaně buď zavrhována nebo naopak pojímána do stavby nového světa. (Známý je obraz o pšenici, shromážděné na sýpce, a o plevách, které roznáší vítr.) To souvisí také s tím, že nové může být novým jen na pozadí starého, že svou novost musí a může vydobýt jen tak, že v sobě obsáhne, do sebe zahrne něco ze starého. Víra nemůže nenavazovat; v tom smyslu není nikdy redukovatelná na rozhodnutí okamžiku, ale podstatně k ní náleží dějinná situovanost každého takového rozhodnutí. Obrácení, metanoia nelze chápat jako jednorázový, okamžitý zvrát, ale pouze jako nikdy neskončené obrácení, jako nikdy nekončící vykračování kupředu, podmíněné kajícím odvratem ode všeho, k čemu došlo naší a vůbec lidskou vinou, ale i navazováním na to, co představovalo skutečné ovoce víry. Je to právě tento charakter víry, který uvedl do světového dění opravdu dějinnou orientaci a posléze i dějinné myšlení. K podstatě dějinného myšlení náleží hodnocení minulosti, které je předpokladem hodnocení přítomnosti (tj. rozeznávání časů).

Dějinný charakter, dějinnotvornost víry, která dochází výrazu v dějinném myšlení, má své důsledky i pro samo toto myšlení. Myšlení vskutku dějinné musí samo sebe chápat rovněž dějinně. Změna smýšlení, která znamená mj. také filosofickou a vědeckou metanoia, neznamená přehození výhybky a pokračování v jízdě na jiné koleji myšlení, nýbrž revizi dosavadní myšlenkové orientace na základě a na pozadí dějinného uchopení proměn světa i proměn samotného myšlení. Aby mohlo myšlení víry dosáhnout takových cílů, musí získat odstup od toho, co se pokouší myšlenkově uchopit, a najít pak cestu nového přístupu (bez něhož navázání není možné). Takový odstup a nový přístup se uskutečňuje v podobě kritiky. Myšlení víry proto není, jak by se snad nezasvěceným nebo nedůkladným myslitelům mohlo zdát, myšlením důvěřivým a tedy nekritickým. Naopak kritičnost patří k nejvlastnější a nejhlubší podstatě myšlení víry. Dějinný pohled myšlení je dokonce na tuto kritičnost přímo vázán a bez ní upadá do pouhého historicismu a historického positivismu. Víra je nejvlastnějším zdrojem veškeré kritičnosti, neboť jediná se dovede opřít ve svém odstupu a novém přístupu o to, co není dáno, proti všemu tomu, co dáno jest; veškerá ostatní kritika se proti jedné oblasti daného světa opírá o jinou jeho danou oblast. Proto je každé kritické myšlení buď myšlením víry nebo alespoň jeho napodobením, přiblížením k němu. Víra, která se kritiky bojí nebo která se chce proti ní bránit, která chce kritice klást překážky a meze, usvědčuje se z toho, že je nepravou,

falešnou vírou (pověrou). Víra nemá s nekritičností co dělat a nemůže ji potřebovat v žádném ohledu. Kritičnost a soudnost jsou bezpodmínečným předpokladem a součástí myšlení víry; dějinná orientovanost myšlení víry je pak součástí jeho kritičnosti.

3. Víra a věda

Kritický (tj. také dějinný) pohled na vědu nám odhalí především dvě základní věci. Moderní věda není prostým pokračováním ani prostým navázáním na vědu starověkou. Středověk vedle řady negativních momentů přináší jedno neobyčejně důležité pozitivum, bez něhož je start moderní vědy nemyslitelný a bez něhož je zejména nemyslitelný onen zlom, který můžeme zjistit ve struktuře nejnovějšího vědeckého myšlení, jak byl připravován a v počátečních podobách uskutečňován asi od poloviny minulého století a jak vrcholí ve století dvacátém a právě v naší současnosti. Tento zlom je charakterizován krizí a rozpadem struktur metafysického (předmětného) myšlení řeckého původu a je výsledkem duchovního střetnutí epochálního významu, v němž životní orientace, již se až dosud nejmohutnějšího výrazu dostalo v profetické tradici starého Izraele, vítězí nad po mnoha stránkách vypracovanější a promyšlenější orientací mýtickou a mytologickou, zejména v oné racionalizované a až do průhlednosti pročištěné, vysoce kultivované podobě řecké filosofické reflexe. Důsledné a do exaktní preciznosti dovedené řecké myšlení bylo pro novou životní orientaci, k níž vyzývalo a kterou přinášelo do helenistického světa mladé křesťanství (cestami, významnou měrou připravenými již v předkřesťanské éře židovskou diasporou), obrovským svodem a nebezpečím. Církev od samého počátku toto nebezpečí viděla, i když nedovedla vždy správně rozpoznat a odhadnout všechny jeho zákruty a všechna zákoutí. Obranou proti autonomnímu, svéprávnému filosofovu sledování myšlenky v její vnitřní dynamice se stala theologie, která ovšem ve střetání s antickou filosofií (většinou už v jejich úpadkových formách) se nedovedla (a snad ani nemohla) ubránit jistému podstatnému přizpůsobení vlastních myšlenkových nástrojů a struktur myšlení protivnému. Theologie dokonce oživila zvláštním způsobem myšlení platónské a později aristoteléské; v obou případech je zajisté podstatně sobě přizpůsobila, ale v mnohém ohledu podlehla jeho nejhlubším rozvrhům. S koncem středověku a s příchodem novověku byla tato adaptace antické metafysiky diskreditována a odmítnuta hned ze dvou stran; jednak ve jménu autentického, čistého, klasického řeckého myšlení (obnovujícího studium antiky z pramenů atd.), jednak ve jménu čisté víry, k níž se odvolala reformace. Návrat k antice byl však možný jen na základě předchozího obrovského tréninku myšlení, jež představovala scholastika, a byl tedy nutně poznamenán některými rysy křesťanstvím ovlivněného myšlení. Na druhé straně reformace nedokázala na rovině theoretického, filosofického myšlení udržet kritický odstup od antické metafysiky a v mnoha svých představitelích zapadala znovu do vyježděných kolejí. Nicméně to byla právě reformační duchovní sféra, která umožnila a uvedla do pohybu kritické myšlení nového typu, které vrcholí v první etapě v Kantovi, prosazuje se do šířky a hloubky zejména v dalších postavách německé pokantovské filosofie a dostává druhý dech v navázání na dvojí linii kritiky Hegela (Marx, Kierkegaard) a v navázání na některé nosné myšlenky scholastiky (Brentano, Husserl). A právě v

této chvíli je zahajována nová etapa filosofické reflexe vědy, jíž si věda sama lépe a přiměřeněji uvědomuje samu sebe, své cíle a v níž je lépe schopna zkoumat a kontrolovat svou praxi, svůj další rozvoj, rozvrhovat další postup a přesněji vědět, co vlastně dělá. A v této chvíli si také lépe uvědomujeme, jak základním momentem vědeckého přístupu ke skutečnosti je táž životní orientace, k níž vede a kterou si uvědomuje i reflexe víry, jak ji provádí nová theologie, čerpající silně z oné filosofie, která umožňuje i novou reflexi vědy. Věda a víra se od té chvíle objevují v novém vztahu, který byl v minulosti zakrýván nejrozmanitějšími frontami zápasů a sporů, zatížených nepochopením základního rozměru vlastních i protivných pozic. Věda jako praxe se jeví být ve své moderní podobě plodem a důsledkem praxe víry; věda jako uvědomění a reflexe se ukazuje být tam, kde překonává svou poplatnost zastaralému metafysickému myšlení, schopná poskytnout prostředky a některé myšlenkové nástroje samotné víře a stát se tak součástí reflexe víry, zajisté vedle nové filosofie, bez níž ani sama věda není schopna svou vlastní reflexi provést.

4. Víra a filosofie

Positivistický postulát vědy očištěné od filosofie (od metafysiky), který silně ovlivnil i např. marxismus zejména první poloviny tohoto století (pochopitelně s náběhy již dřívějšími a s pozůstatky dodnes přežívajícími), stojí v příkrém protikladu k úkolům, které dnes mají před sebou jak vědci, tak filosofové. Věda ztrácí svůj charakter kritického myšlení, je-li zbavena co nejužšího spojení s adekvátní filosofií. Bez filosofie neví věda dobře, co vlastně dělá, protože jí bez filosofie chybí vypracovaná metoda reflexe. Věda se stává ve svých theoretických rovinách ideologií techniky, zatímco ve své praxi přechází přímo v techniku. Bez filosofie se věda orientuje výhradně na věci, na předmětnou stránku světa, stává se technologií. Takto upadla věda ztrácí svou noetickou hodnotu, přestává být hledáním pravdy, stává se čarodějným koštětem ve službách mocenské politiky, které hrozí, že se každou chvíli může vymknout jakékoli politické manipulaci a naopak zmanipulovat politiku. Věda se stává setrvačností a přestává být hybnou mocí a silou postupu vpřed a pokroku. Zejména však hrozí taková pokleslá věda vyloučit nebo alespoň redukovat vše vskutku lidské a zasadit zpředmětněného (tedy odcizeného) člověka definitivně do světa věcí, do světa předmětné skutečnosti. Takto zvrácená věda, jejímž ideálem je objektivita a jejíž metodou je potlačování a vylučování subjektu a subjektosti, stojí v příkrém sporu s vírou, protože se obrací k člověku zády a protože pracuje přímo proti němu, zotročujíc jej. Taková věda je vědou pokaženou, provinilou, hříšnou – užijeme-li tradičních termínů. Víra se nemůže vyhnout nejtvrďší kritice a vyhraněnému odmítnutí takové vědy. Moderní „vědecká ideologie“ je stejným nebezpečím – možná dokonce větším – pro víru a pro myšlení víry, jako byla kdysi řecká, antická filosofie pro první církve a její učení. Zatímco však církve a křesťané neměli jiné možnosti než vytvořit teologii deformací oné filosofie, proti níž se chtěli bránit, je dnes celá situace strukturována jinak. Především pak došlo k proměně orientace samotné filosofie, která nyní nestojí v žádném případě na straně oné upadlé vědy, ale naopak proti ní a činí svým tématem možnost založení vědy pravé. Filosofie se pokouší tématizovat svět jako celek, aniž by jej redukovala na jeho předmětnou stránku;

tak se staví proti metafysické tradici staré filosofie, proti níž se odedávna bránila církev svou teologií (a přesto jí zůstala poplatna). V situaci, kdy se naléhavěji než kdy dříve stává praktickým úkolem a vůdčím tématem myšlení ob-nova světa, získává nová filosofie náskok před teologií jako adekvátnější nástroj reflexe víry. Tato nová filosofie se teprve rodí, není hotová; to umožňuje křesťansky orientovaným myslitelům plnou účast a spolupráci na jejím rozvíjení. Před námi stojí zatím otevřená možnost realizovat filosofii, která bude stejně tak vhodným prostředkem reflexe víry jako reflexe vědy a která definitivně zbaví tradiční reflexe obojího typu nejen jejich metafysické zatíženosti, ale tím také jejich protivnictví, vzájemné nevráživosti, neporozumění napjatého nepřátelství (pokud se ještě dochovalo) – stejně jako jejich chladného vzájemného respektu a oddělení sfér zájmů na nepřekrývající se oblasti. Pro křesťany tu stojí závazek, nenechat věcí jejich vlastnímu chodu, ale angažovat se ve filosofickém zápase naší doby o novou duchovní orientaci. To je jediná cesta, jak ovlivnit další kroky samotné vědy a jak pomoci k vítězství pravé vědě proti falešné. Tato pomoc není možná zvenčí, ale pouze tak, že křesťané jako křesťané – a současně jako vědci a filosofové – vejdou na kolbiště, aby pomohli pravdě v jejím vítězství. V tomto smyslu nemůže být a nesmí být věc pravdy opuštěna na žádné frontě – a nejméně na rovině vědecké a filosofické.

5. Reflexe víry

Mám-li shrnout: Abychom mohli věcně přistoupit ke zkoumání vztahů mezi vírou a vědou, je nutno provést předem některá základní rozlišení, na která se tradičně a ještě dnes obvykle zapomíná. Věda je společenská skutečnost o mnoha vrstvách a složkách; patří k ní vypracované mechanismy metod laboratorního až technologického charakteru právě tak, jako vytváření určitých celkových přístupů a obrazů, jimiž se vědec myšlenkově zmocňuje jak předmětu svého zkoumání, tak i rozvrhu svého postupu apod. Věda je tedy jednak tím, co dělá, jednak také tím, co si o sobě myslí a jak v důsledku toho rozvrhuje své další postupy. Tato okolnost se však netýká jen jednotlivých experimentů, ale vědy jako celku. Věda není jen poznáváním pravdy, ale také společenskou silou a politickou mocí. Ten, kdo vládne jejím potenciálem (tj. ta skupina, která má možnost a schopnost manipulovat vědecký výzkum a jeho aplikace), před stavuje něco podobného jako byly kdysi třídy vládnoucí pozemky nebo továrnami. – Na druhé straně lze vidět analogickou skladbu také ve vrstvách a složkách víry. Také víra je jednak životní atitudou, životní orientovaností a zaměřeností, životním stylem, strukturou činnosti atd., jednak sebepochopením a sebevyjádřením v myšlenkách a ve slovech. Vztah vědy a víry je nutno sledovat především na nejzákladnější rovině, tj. tam, kde jsou životní nebo praktickou či theoretickou zaměřeností a aktivitou. Při takovém obezřetném postupu se ukazuje, že a) reflexe vědy stejně tak jako reflexe víry trpí zatížeností stylem myšlení, které je dnes už neudržitelné a na filosofické rovině je podstatným způsobem překonáváno, a že 2) rozlišení vědy pravé a pokleslé a použití nového typu filosofie umožní vedle filosofie i vědě realizovat novou reflexi víry.

Emanuel Rádl o víře:

Opravdová víra totiž není zvláštní formou vědění, tak že by vědění bylo vyšším stupněm než věření, protože víra vůbec není theoretickým poznáváním věcí, nýbrž jest zvláštním napětím duše, rozhodující se pro nějaký čin. (1921: Náboženství a politika, s. 47.)

Víru mají vědci, objevující nové pravdy, bojovníci za nový řád společenský, zakladatelé nového náboženství, vůbec ti, kdo pracují o uskutečnění nových idejí. Tato živá víra ovšem vědy potřebuje a nemůže potřebovat lži, ale není poznáním pravdy, nýbrž nanejvýš bojem o toto poznání. (1921: tamtéž, str. 49.)

Ježíš učí jako učí matka chodit malé dítě. ... Předpokládá se, že dítě chce udělat samostatný krok; jeho svaly se napínají; jeho vůle se snaží koordinovat svaly k danému cíli. Odváží se? Chytá se matky za ruku; matka pomáhá; odstraňuje překážky, volí vhodný okamžik; dodává dítěti odvahy a na konec silná vůle matčina, o kterou se opírá slabá vůle dítěte, způsobí první slavný volný krok! ... Dítě zapomene v tuto rozhodnou chvíli samo na sebe; odevzdá jakoby vládu nad sebou matce a pravé skutečnosti; ... Ježíš předpokládá, že člověk stojí konec konců před životním úkolem, ale netroufá si, vyhýbá se mu, potácí se. Před ním stojí zmatený svět a člověk se připravuje vkročit do něho. Ježíš jej vyzývá: neboj se, vezmi mne za ruku, pojď! Vstaň, vezmi lože své a jdi! Nebojte se, malověrní. Hory budete přenášet, budete-li mít víru jako zrno hořčičné. Spolehněte se, a víra vás uzdraví! Místo dualismu poznání a poznávaného předmětu je tu dualismus člověka k jednání náchylného a skutečnosti, do které jednající člověk vstupuje. ... Spoléhání člověka, k činu nachýleného, na Boha sluje v evangeliích víra. (1932: Dějiny filosofie I., str. 277-280.)

Víra není vůbec vědění ani o věcech přirozených ani nadpřirozených, nýbrž je důvěrou člověka k činu se odhodlávajícího. (1932: tamtéž, str. 435.)